

Дж. Кейнс: зміна мінової вартості грошей та державний борг

Маслов Д.С.

Одеський національний економічний університет

Проблема державного боргу протягом багатьох десятиліть викликає суперечки в наукових колах. Погляди вчених на питання впливу боргу на економіку країни носять самий суперечливий характер. Представники класичної політичної економії вважали, що борг несе тільки негативні наслідки, кейнсіанці вважали, що державні позики можуть бути використані для стимулювання сукупного попиту, сучасні ж економічні школи і вчені-економісти окремо дотримуються найрізноманітніших поглядів на дане питання. Класична політекономія сформувала в основному негативне ставлення до державного боргу, оскільки вважала його причиною скорочення національних інвестицій і стримування накопичення капіталу. Всі класики сходилися, загалом, у тому, що державний борг є тягарем для держави, що краще шукати інші засоби для покриття державних витрат, щоб не загнати населення країни в кабалу боргового тягара. Вважалося, що накопичення державного боргу призводить до збільшення податкового навантаження, що позики, які беруться сьогодні, призведуть до зростання податків у майбутньому, і наступним поколінням доведеться жити в умовах зрослих податків. Борговий тягар, таким чином, виразиться через тягар податковий.

У сучасних умовах, коли величезні державні борги мають усі розвинені країни, дана проблема є особливо актуальною. Мета даного дослідження – провести аналіз поглядів Дж. Кейнса на проблему державного боргу та впливу зміни вартості грошей на величину боргового тягара.

Класичний погляд на проблему державного боргу формувався в працях А. Сміта, Д. Рікардо, Т. Мальтуса, Ж.-Б. Сея та інших. Характерним для їхніх досліджень було розуміння державних витрат як непродуктивних, що ведуть до знищення капіталу, зважаючи на те, що ці витрати направлялися, як правило, на

ведення війн. Під державним боргом розумівся внутрішній борг, а основними кредиторами уряду вважалися, як правило, купці. Кейнсіанська точка зору з даного питання була висловлена Дж.М. Кейнсом, А. Лернером, С. Харрісом, Е. Хансеном. Кейнсіанці виділяли внутрішній і зовнішній борг, вони погоджувалися, що внутрішній борг і відсотки по ньому повинні будуть сплачуватися майбутнім поколінням в якості податків, але, в той же час відзначали, що це не призведе до втрат капіталу, оскільки виплати за внутрішнім боргом – це тільки трансфerti всередині національної економіки. Сам Кейнс не приділяв значної уваги проблемі державного боргу, однак його аналіз процесів інфляції та дефляції та їхнього впливу на господарські явища є дуже корисним і для проблеми боргового навантаження країни. Критика кейнсіанських ідей і повернення до класичної теорії боргу дані в роботах Р. Барро, Р. Масгрейв, Дж. М. Б'юкенена.

Дуже часто, особливо у фінансовій літературі ми зустрічаємо положення, у відповідності з яким інфляція може бути слідством наявності державного боргу, адже він призводить до збільшення дефіциту бюджету і до необхідності його покриття шляхами, що спричиняють знецінення грошей. Але, якщо величина державного боргу має вплив на інфляцію, то так само інфляція має вплив на величину боргового тягаря.

Порівняна стійкість та надійність золотих грошей на протязі великих відрізків часу створили ілюзію, що золото є абсолютним мірилом вартості. «Якщо індекс цін за останній із зазначених років (1914 – прим. автора) прийняти за 100, то ми знайдемо, що за проміжок часу, рівний майже сторіччю – з 1826 по рік оголошення війни (першої світової – прим. автора), найбільш сильне відхилення вгору і вниз складає всього 30 пунктів, тобто індекс ніколи не підіймався вище 130 і не опускався нижче 70... Нехай золотий метал і не володіє всіма теоретичними перевагами штучно регульованою грошовою одиницею, але всяке шарлатанство тут виключається, і на практиці він виявився надійним»¹. Дійсним мірилом вартості є абстрактний суспільно-необхідний

¹ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 93.

робочій час, що витрачається на виробництво товарів, а гроші можуть виконувати функцію міри вартості лише у тій мірі, наскільки точно вони відображають у кожний момент часу це дійсне мірило.

Недосконалість грошей створює можливість для формування диспропорції між товарним та грошовим обігом. Ця диспропорція вирішується через встановлення нових цін на товари. Такі процеси називаються інфляцією та дефляцією.

Внаслідок того, що державні борги завжди виражені у деякій сумі грошей, процеси інфляції та дефляції мають прямий вплив на їхню реальну величину, але такий вплив, з боку вигоди для держави, носить неоднозначний характер і потребує більш детального дослідження.

На початку свого аналізу проблеми зміни вартості грошей, що надано Кейнсом у «Трактаті про грошову реформу» він зауважує: «Зміна вартості грошової одиниці, що впливає однаково та рівномірно на всі господарські явища, не тягне за собою ніяких наслідків. Якщо в силу зміни існуючої вартості грошей кожен отримує по всіх своїх вимогах і за свої послуги подвійну суму грошей і подвійною ж сумою покриває всі свої витрати і потреби, то ця зміна його абсолютно не торкається»². Однак такий сценарій неможливий в реальності. Насправді, щоб збільшити кількість грошей в обігу, не витягуючи їх з інших сфер, наприклад, з накопичених скарбів або через ввезення грошей з-за кордону, треба збільшити видобуток золота (якщо говорити про золоті гроші) або здійснити додаткову емісію паперових грошей. У цей час додаткові гроші у обох випадках будуть прямим доходом власників джерел продукування нових грошей. Для золота вигода буде в руках власників золотих копалень, а для паперових грошей – у банка-емітента. Якщо банк-емітент є державним, то, відповідно, у держави. Потім, коли гроші досягнуть каналів обігу, вони знеціняться до такого рівня (знову ми абстрагуємося від можливості уходу «зайвих» грошей, насамперед це стосується золота, у скарби), щоб пропорції між грошовою масою та потребами товарообігу вирівнялися. Це явище буде

² Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 87.

інфляцією. Як першочергове привласнення вигід від нових грошей так і явище інфляції (це буде показано далі) ніяк не буде мати «рівномірний вплив на усі господарські явища». Якщо ж Кейнс мав на увазі, що зміна вартості грошей відбудеться всюди одночасно у якийсь нереальний, магічний спосіб, то і тоді рівномірність не мала б місце, за виключенням лише того випадку, коли б у той же самий час і у свідомості усіх людей магічним чином вартість грошей стала б представляти нову величину, а про стару вони відразу б забули. Загалом, у цьому припущенні так багато умовностей та відірваності від реальних економічних процесів, що воно не повинно розглядатися або навіть бути висунутим. Але далі у своїй роботі Дж. Кейнс відзначає, що зміна вартості грошей по-різному впливає на добробут різних класів.

Слід зауважити, що тут ми використовуємо поняття «вартості грошей» у тому значенні, в якому його використовує Кейнс. Він ототожнює зміну вартості грошей зі зміною рівня цін: «Звідси випливає, що зміна вартості грошей, або, що те ж саме, зміна рівня цін...»³. Але це не є вірним, адже ціни можуть змінюватися і за незмінної вартості грошей. Це відбуватиметься при зміні вартості товарів, наприклад, у результаті зростання продуктивності праці. Вочевидь, Кейнс не відрізняє ціну товару від його вартості, тобто і «вартість грошей» у його розумінні не є внутрішньою вартістю, а є лише міноюю вартістю грошей.

Так як державні борги виплачуються з бюджету держави, то можливість їхнього покриття залежить від податкових надходжень від населення, які у свою чергу залежать, за інших рівних умов, від добробуту кожного платника податків. Тому явища інфляції і дефляції та їхній вплив на добробут кожного класу повинні розглядатися разом із впливом зміни мінової вартості грошей безпосередньо на суму державного боргу.

Кейнс виокремлює три класи у суспільстві: клас рантьє, клас підприємців та клас отримувачів заробітної плати. То ж який вплив, на його думку, матиме зміна вартості грошей на кожний клас? Спочатку розглядається

³ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 87.

клас рантьє. Оскільки представники цього класу тримають свої капітали у грошовій формі, то при інфляції реальне вираження таких капіталів зменшується, тобто зменшується та кількість товарів, яку б вони могли придбати за номінальну вартість своїх грошей⁴. У той самий час положення усіх боржників покращується, оскільки реальне навантаження їх боргів, виражених у грошах, також зменшується. Кейнс навіть висловлює думку, що «прогресивне падіння вартості грошей в процесі історичного розвитку не є випадковим; воно може бути зведено до двох моментів – потреби у грошах уряду та реальному політичному впливу класу боржників»⁵. Таким чином, держава як боржник за часів інфляції отримує зменшення боргового тягара. Це справедливо для тієї частини державного боргу, яку держава винна внутрішнім своїм кредиторам, тобто для внутрішнього боргу. Наприклад, якщо ставка відсотку, яку держава сплачує по внутрішньому боргу (ми абстрагуємося від усього різноманіття ставок по окремих видах внутрішніх державних позик), становить 5%, а річні темпи інфляції складають більше, ніж 5%, то у час повернення позики держава виплатить своєму кредитору меншу суму у реальному вираженні, хоча і більшу номінально. У таблиці 1 представлено три варіанти розвитку подій при різних темпах інфляції: в одному випадку темп інфляції буде меншим за відсоткову ставку по кредиту, в другому – дорівнювати йому, а в третьому – перевищувати.

1. Співвідношення номінальної та реальної суми до сплати за позиками при різних темпах інфляції

Сума позики, тис.грн.	Річна ставка відсотку, %	Номінальна сума до сплати на кінець року, тис.грн.	Річний темп інфляції, %	Реальна сума до сплати на кінець року, тис.грн.
1000	5	1050	2	1029,4
1000	5	1050	5	1000
1000	5	1050	8	972,2

⁴ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 95.

⁵ Там же, с. 91.

Як видно із таблиці, за існуючої інфляції реальна сума до сплати за позикою завжди менша за номінальну, а у випадку, коли темп інфляції перевищує річну ставку відсотка, то реальна сума до сплати буде нижчою навіть за початкову суму самої позики.

Наступним важливим моментом, пов'язаним з інфляцією, є емісія державою грошових знаків. Не секрет, що одним із засобів покриття бюджетного дефіциту (який може спричинятися, наприклад, необхідністю погашення боргів) є випуск додаткових незабезпечених грошей у обіг. Такий випуск неодмінно веде до посилення диспропорцій між потребою господарства у грошах та наявною їх кількістю і, звідси, до інфляції. Зрозуміло, що сам по собі незабезпечений випуск грошей не збільшує величини вартості у господарстві країни, але внаслідок того, що державні гроші є законним платіжним засобом, нові гроші будуть сприйматися на ринку так само, як і старі, і це, у свою чергу, призведе до перерозподілу вартості на користь емітента. Доход від емісії грошей схожий на засновницький прибуток акціонерних товариств, коли акціонери емітують додаткові акції, здійснюючи «розводнення капіталу». Кейнс наводить наступний приклад: «Припустимо, що в обігу перебуває 9 млн. паперових знаків, і що у своїй сукупності вони представляють вартість в 36 млн. зол. дол. Далі припустимо, що уряд знову випустив 3 млн. папірців, так що загальна сума їх дорівнює тепер 12 млн. Згідно вищенаведеної теорії (кількісна теорія грошей – прим.автора) 12 млн. паперових грошей повинні мати ту ж вартість, тобто 36 млн. дол. Таким чином, у першому випадку кожен папірець має вартість 4 дол., а в другому випадку – 3 дол. У результаті 9 млн. папірців, що спочатку були в руках населення, мають тепер вартість 27 млн. дол. замість 36 млн., а 3 млн., знову випущені урядом, - вартість в 9 млн. дол. Таким чином уряд, віддрукувавши додатково паперові гроші, отримав від населення суму, рівну 9 млн. дол., точно так само, як якщо б він цю суму стягнув податковим шляхом»⁶. Такий податок припадає на кожного, хто має у володінні національні гроші, і тим він більший у

⁶ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 109.

абсолютному вираженні, чим більшою сумою грошей володіє суб'єкт. «Тягар податку розподілений, від нього не можна ухилитися, він не пов'язаний з витратами на стягування і вражає свою жертву щодо її багатства, – каже Кейнс, і тому, – немає нічого дивного в тому, що поверхневі переваги цього податку так зачаровують міністрів фінансів»⁷. А якщо емісія є порівняно незначною, наприклад, 5% від загального обсягу грошової маси випускається щороку, то таке «інфляційне оподаткування» не зустрине жодного опору зі сторони населення, і може, навіть, відбуватися непомітно. У нашій країні люди настільки звикли до постійного зростання цін, що стосовно цього навіть не виникає жодних питань. На рисунку 1 представлено графік зміни індексу споживчих цін за останні роки.

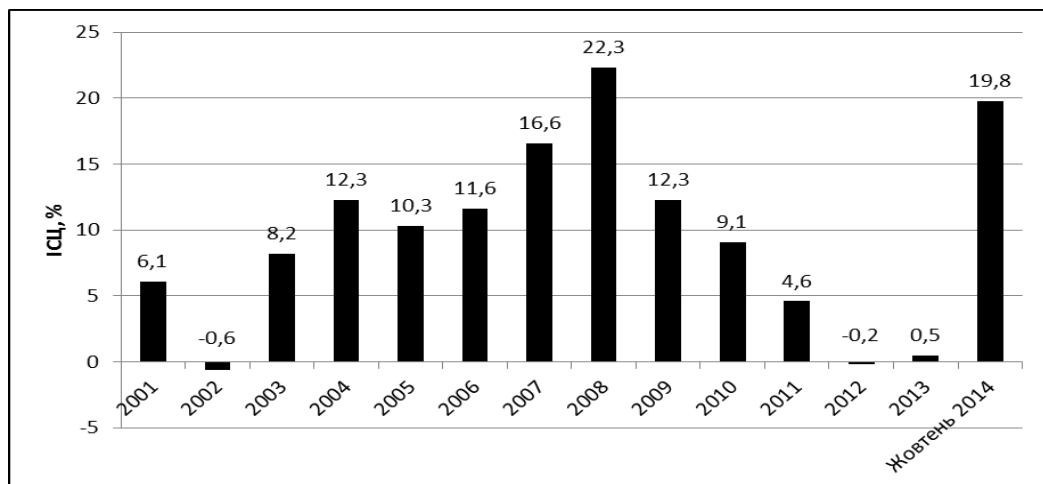

Рис. 1. Індекс споживчих цін в Україні у період з 2001 по 2014 рік⁸

Як видно з рисунку, найбільші темпи інфляції були у час кризи, коли державні витрати мали бути найбільшими для підтримки виробництва та соціальної сфери. Також значне прискорення інфляції спостерігається зараз, під час сильної внутрішньої кризи економіки України. Наявність «інфляційного обтяження» послаблює необхідність підвищувати звичайні податки для погашення державного боргу.

З іншого боку, при дуже значному знеціненні національної валюти населення стає менш схильним тримати свої заощадження у грошовій формі. І

⁷ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 109.

⁸ <http://www.ukrstat.gov.ua>

хоча відмовитися від використання національної грошової одиниці населення може лише у крайньому випадку, все ж державі доведеться підіймати відсоткові ставки за внутрішніми позиками, щоб не втратити своїх кредиторів.

Клас підприємців виграє від інфляції, адже ціна на їхню продукцію росте, а деякі витрати залишаються незмінними номінально, як то заробітна плата робітників, чи виплати за позиками. Тобто прибуток підприємців зростає, а з ним зростають і податкові надходження до бюджету, і, за інших рівних, інвестиції підприємця у власне виробництво, що призводить до зростання його капіталу, доходів, і, знову, податкових надходжень. Ще більше виграють від інфляції підприємці, які експортують свої товари за кордон, продаючи їх за іноземну валюту, при тому, що свої витрати вони здійснюють у національній. Кейнс виділяє ще один вид додаткової вигоди для підприємця: «У період, коли ціни з місяця в місяць підвищуються, у ділових людей з'являється додаткове і більш значне джерело доходу – кон'юктурний прибуток. Будь це торговець або фабрикант, кожен заковує раніше, ніж продає, і щонайменше щодо частини свого запасу він ризикує при зміні цін. Тому, якщо з місяця в місяць вартість його запасу зростає, він незмінно продає за більш високими цінами, ніж очікував, і витягує таким чином кон'юктурний прибуток, на який не розраховував»⁹. Але це справедливо лише для підприємств, господарський процес яких залежить, наприклад, від сезону. Такі підприємства у визначену пору року придбають сировину для свого виробництва, а продати продукцію зможуть лише через значний час. Також це справедливо і до таких підприємств, які не поповнюють свої запаси. Але для підприємств, що на визначеному відрізку часу працюють безперервно, факт продажу продукції у часі не відділяється від факту закупівлі. Припустимо, що підприємство заковує товар А, а продає вироблений з цієї сировини товар А'. У той час, як буде продано товар А', задля забезпечення безперервності виробництва має бути закуплена сировина А₁, а у той час, як буде продано товар А₁', має бути закуплена сировина А₂' і т.д. Виходячи з того, що продаж А' у часі співпадає з

⁹ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 96.

закупівлею A_1 , а продаж A_1' – із закупівлею A_2 , можна стверджувати, що ступінь знецінення грошей у ці моменти закупівлі і продажу буде однаковим, а це означає, що підприємець нічого не виграє та не програє. Такий аналіз базується на тому, що коло не має початку і кінця, але у реальному господарському житті усе закінчується, тому для одного підприємця може скластися усе таким чином, що процес інфляції почнеться у той день, коли він вперше закупив сировину, або закінчитися у той самий момент, коли він востаннє продав готову продукцію. В такому випадку удача буде на його боці, але господарський комплекс країни має не одного підприємця, а багатьох, і для частини з них ситуація може обернутися з точністю навпаки, а для частини – зовсім не спричинити жодних наслідків. Тому у контексті усієї сукупності підприємців (окрім специфічних випадків, що були означені вище) кон'юнктурний прибуток не спричинить значного впливу на їхній добробут. З іншого боку, під час інфляції активують свою діяльність спекулянти, і, за словами Кейнса, інфляція може перетворити підприємців на спекулянтів¹⁰.

Що стосується тих, хто отримує заробітну плату, то вони теж, на думку Кейнса, отримують вигоду від інфляції. Вимоги організованих робітників по підвищенню заробітної плати та скороченню робочого дня задовольнялися у час підвищення цін, оскільки підприємці були у більш сприятливому положенні та були схильні до задоволення вимог робітників¹¹. Визначальним словом тут є «організованих». Дійсно, професійні спілки робітників є грізною силою у західних країнах, але на пострадянському просторі такого інституту, нажаль, не існує. Принаймні, у тому вигляді, у якому мають бути. Функції українських профспілок зводяться до виділення малозначної матеріальної допомоги або оздоровчих путівок робітникам і носять більш формальний характер. Функція боротьби за інтереси робочого класу, організація страйків та мітингів хіба що записана на папері. Тому коли процес знецінення грошей відбувається в

¹⁰ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 100.

¹¹ Там же, с. 101.

Україні, інфляційне оподаткування обтяжує клас отримувачів заробітної плати, знижуючи реальні податкові надходження від цього класу до бюджету.

Як відомо, державний борг будь-якої держави, в тому числі і України, складається з зовнішнього та внутрішнього боргу. Сума внутрішнього боргу представлена у національній валюті, а сума зовнішнього – у іноземній. Станом на 31 жовтня 2014 року державний борг України у гривневому еквіваленті склав 945,3 млрд. грн. Структура боргу представлена на рисунку 2.

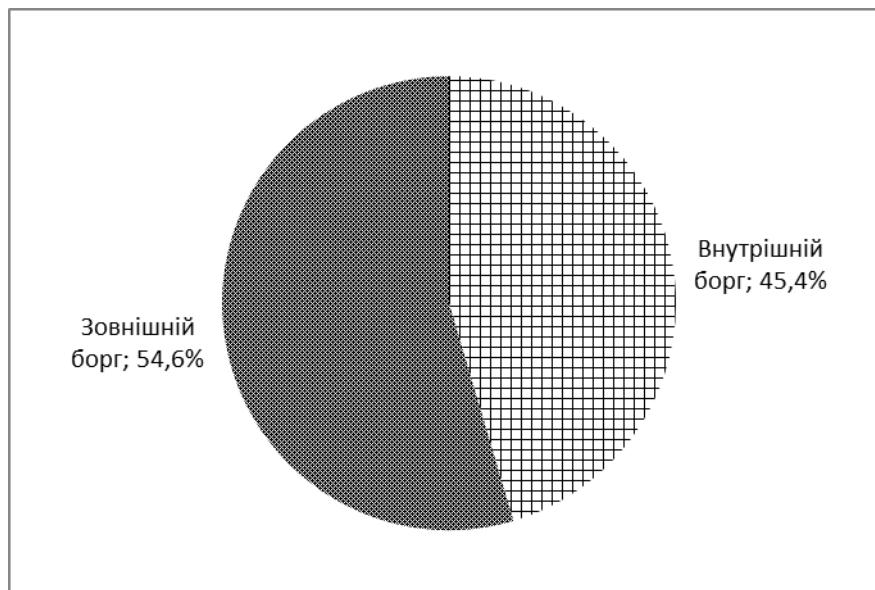

Рис. 2. Структура державного боргу України¹²

Як видно з діаграми, на кінець жовтня співвідношення між зовнішнім та внутрішнім боргом приблизно рівне. Вище були описані переваги інфляційних процесів для зменшення навантаження внутрішнього боргу на економіку держави, і може здатися, що для зовнішнього боргу більш вигідним є процес дефляції, але це не так. Дефляція так само, як інфляція, не змінює величини вартості, яку представляє уся грошова маса, так само як і не змінюється реальна величина боргу, що представлений у іноземній валюті (якщо абстрагуватися від можливих змін у покупній здатності цієї валюти). Але дефляція перерозподіляє вартість на користь кредиторів, збільшує реальне навантаження усіх боргів, поліпшуючи положення класу рантє та тих, хто отримує заробітну плату. Як

¹² <http://www.minfin.gov.ua>

показує практика, робітники набагато сильніше опираються номінальному зниженню зарплати, ніж реальному¹³. Таким чином, підприємці внаслідок дефляції отримують менший дохід від реалізації своїх товарів та послуг, але змушені платити незмінні суми грошей у якості заробітної плати робітникам та виплат за позиками. Це призводить до зниження ділової активності та зменшення податкових надходжень до бюджету від класу підприємців. Особливо дефляція загрожує у період існування великого національного боргу порушенням рівноваги на користь класу рантьє в такій мірі, що тягар податків для продуктивних класів суспільства виявиться нестерпним¹⁴.

Висновки. З позиції зменшення реального навантаження державного боргу на економіку країни процес інфляції є вигідним. Але за умови, якщо інфляція не досягає таких темпів, що призводять до руйнування грошового обігу. Наприклад, за 2010 рік виплата відсотків за внутрішнім боргом України склала 10,8 млрд. грн., а розмір державного внутрішнього боргу у 2010 році - 155,4 млрд. грн.¹⁵ Це означає, що середня ставка за внутрішнім боргом складала приблизно 7%, а темп зростання цін у той самий період був 9,1% (див. рис. 1). Тобто внаслідок інфляції реальне боргове навантаження на державу зменшилося. Що стосується процесу дефляції, то він поліпшує положення лише деяких класів суспільства, але має загальний негативний вплив щодо реального боргового навантаження та ступеня ділової активності.

¹³ Кейнс Дж. М. Избранные произведения: Пер. с англ. – М. : Экономика, 1993. – 543 с. – с. 427.

¹⁴ Там же, с. 103.

¹⁵ <http://www.minfin.gov.ua>